

Qərbi Azərbaycan bölgəsinin Göyçə gölü hövzəsi Türk-Müsəlman qövminin sıx məskunlaşdığı, tarixən inkişaf etmiş milli-mənəvi irs zənginliyi və siyasi-ictimai inkişafın təşəkkül tapdığı Türkmən-Oğuz yurdu olmaqla coğrafi üstünlüklərə malik tarixi məkan dəyərlərinə malikdir.

Ona görə də XX əsrin əvvəllərində hay kilsəsi və onun silahlı quldur dəstələrinin (çar Rusiyasının Qafqaz cəbhəsi Ordusunun tör-töküntüləri) davamlı hücumları həm də hövzənin Basarkeçər nahiyyəsi (Ağkilsə, Sarı Yaqub, Zoda, Ağahüsenli/Nərimanlı, İnekdağ, Şorca, Şişqaya, Qoşabulaq, Qaraqoyunlu...) kəndləri istiqamətində daha amansız, daha faciəvi olmuşdur.

Göyçə gölündən 14-15 km, nahiyyə mərkəzindən 6-7 km cənub-şərqə tərəf aralı olan Qayabaşı kəndi də həmin dövrdə bu sırada amansız qətliaamları-faciələri yaşayan bir yurd olmuşdur. Dağlıq relyef və mənzərəli təbiət mənzərəsinə (Göyçə gölüne tökülən Böyük və Kiçik çay yataqlarının üstünü tutan çılpaq dağlıq-qayalıq ərazi) malik olan bu kənd 2027 m hündürlükdə, Basarkeçər-Kəlbəcər yolu üstündə, sıldırımlı qayalar qatında qərar tutmuşdur, ətrafı təbii və təhlükəsiz səngər ocaqları olan Qayabaşı kəndində 1918-ci ildə 20-25 ev, əhalisi bir neşə tayfa qoluna (Nağılar, Əlməmmədli, Qasımlılar, Şabanlılar...) mənsub olub.

Silahlı hay quldurları 1905-1907-ci illərdə olduğu kimi, 1918-ci ilin fevral-mart aylarında nəinki Qayabaşı, eləcə də, yaxınlıqdakı Şişqaya (bu kəndin bir damına qonşu kəndlərdən əsir götürülən 400 nəfərə yaxın dinc sakin diri-diri yandırılıb, təkcə Qayabaşı kəndinə olan Məhərrəm bacadan çıxaraq canını qurtarıb), Göysu, Zerkənd, Zoda...kəndlərinə də, Qaranlıq istiqamətindən basqın edərək (yerli hay dəstələri də daxil) camaatı qıraraq, qətlərini etmiş, bütün evlər oda-alova qorq olunmuşdur.

Qayabaşı kəndin yaşlılarından İsmayıl Cəlil oğlu (1877-1972), Müləyim Hüseyn qızı (1902-2006) deyirdilər ki, bu qətlər-soyğunluq Osmanlı Türk Ordusunun gəlişinə qədər davam etdi. İqdir-Qars istiqamətindən gələn Nuru paşanın nizami bölük hissələri kənddə İskəndər Hacı Xıdır oğlu (1867-1931), Məhəmməd ağa Əlməmmədli (1872-1928), Səməd ağa Vəli ağa oğlu Nəsiyyəli (1868-1918, "Qırmızı Tabor" könüllü müdafiə birliyinin rəhbəri A.X.Şadlinski (1886-1930) dayısı)...kimi imkanlı şəxslərinin ağsaqqalların köməkliyi ilə məclis-məşvərət keçirdilər, döyüş mövqeləri tutaraq hay dəstələrini Qaranlıq nahiyyəsinə qədər qovub kəndlərdən çıxardılar.

Basarkeçər nahiyyəsinə daxil olduqdan sonra Nuru paşa camaat qarşısında çıxış etdi:

- Düşməne qarşı sizinlə birgə, yenilməz qisas hissi ilə mübarizə aparacağıq. Biz sizə arxalanırıq, ümumi gücümüzü səfərbər etməliyik...

Türk Ordusu Qaranlıq na-

rət etmiş, sonra isə oda qalmış, qiymətli tarixi-maddi abidələri dağıtmış, bəzilərinə isə İrəvan şəhərinə, Ü(İ)çmüez-

mal-mülk qarət edilmiş, onlarca yurd-yuva ocaqları yer üzündən silinmişdir. Təkcə 1920-ci ilin aprel ayında 15-

nakstyun partiyasının əksinqilabi fəaliyyəti" məqaləsində də faktlar və rəqəmlərlə verilmişdir.

Göyçə gölü hövzəsinin soyqırım "səhifələri"...

hiyyəsinə (Göyçə gölünün cənub-qərb hissəsinə) yürüş edib, o bölgəni hay-daşnak quldurlarından azad edərək İncəcavan (İcevan) nahiyyəsinə çıxırlar...

Yerli özünü müdafiə qüvvələri ilə birlikdə Osmanlı Türk ordusunun bir neçə bölüyü İcevan şəhərində, Kəvər, Qaranlıq, Basarkeçər və Çəmbək nahiyyələri boyunca hərəkət edərək "Qaraqoyunlu dərəsi"ndə hücumu davam etdirmişlər.

Könüllü dəstə üzvlərindən İbrahim Şaban oğlu (1878-1972) 1904-1915-ci illərdə də hay-daşnak dəstələrinə qarşı vuruşub, sonra Çanaqala cəbhəsində döyüşlərdə (dekabr, 1914-cü il-mart, 1915-ci il) də iştirak etmişdir.

Qayabaşı kənd sakinini İsrail Oruc oğlu (1911-1994) söyləyirdi ki, 7 yaşı olanda kəndə hücum edən quldur həyllərdən qorunmaq üçün camaatın bir hissəsi yaxınlıqdakı zağalara sığınmış, sonra "Teymurun yurdu"na, qonşu Daşkənd kəndinə üz tutmuş və Kəlbəcər nahiyyəsinin Dəmirçidam kəndinə də keçənlər olmuşdur. İsrail və böyük qardaşı Rəsul hayların əlinə keçir, öküzə bağlayıb gətirirlər Basarkeçər şəhərinə, burda bir dama yığıblar, üstlərinə ot, külə yığıblar ki, yandırınlar. Zoda kəndinin el ağsaqqalları onları zəminə götürüb öküz arabaları ilə çıxarıblar, sonra piyada gediblər Dəmirçidam kəndinə. İsrail danışdı ki, ac-yalavac kəndə çatanda bir xaladan çörək istədim, mən də acından ölürem dedim, ağladım, yuxuya getdim. Qarğıdalı çörəyi gətirdilər, daşa dönmüşdü, suya batırıb yedik... oradan gəldik Gədəbəy nahiyyəsinin Samanlıq kəndinə...və 4 il orada qaldıq.

Həmin illərin soyqırım faciələrini yaşamış Kərbəlayı Əfşər Hüseyn oğlu (1876-1971) tanınmış və inanılmış din xadimi, əhaliyə kömək etdiyinə görə, təqiblərə və işgəncələrə məruz qalıb, Kəvər həbsxanasında saxlanılıb, sürgün edilib, qayıtdıqdan sonra Kəlbəcərdə yaşayıb.

Bu müddət ərzində Basarkeçər nahiyyəsinin boş qalan bir çox kəndlərini hay-daşnak qruplaşmaları bütünlüklə qə-

zin kilsəsinə aparmışlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu bölgənin 1918-1920-ci illər faciəvi dövründə el ağsaqqalları və hörmətli din xadimlərinin səyi ilə bir çox amansız qırğınların, işgəncələrin qarşısı alınmışdır.

Qayabaşı kəndinə hücum edən hay-daşnak dəstələri kəndin üstündəki (şərqə tərəf, 200 m aralıda) Səngər dağında (Sarıyer yaylağı yaxınlığında) qurduqları toplaqla atəşə tutduqdan sonra, qəflətən hücumu keçmişlər. Az sayda qurtulan camaat Kəlbəcər nahiyyəsinə tərəf üz tutmuş, "İskəndərin zağası"nda, "Teymurun yurdu"nda qaldıqdan sonra Dəmirçidam kəndinə sığınmışlar, orda nahiyyənin Ağkilsə kəndindən didərgin düşmüş məşhur aşiq Ələsgər Əlməmmədov (1821-1926) ilə görüşmüşlər...

Basarkeçər nahiyyəsinin kəndlərində 1918-1920-ci illərdə hay kilsəsi və birləşmiş rus-hay nizamı qüvvələri tərəfindən (A.T.Ozanyan, D.M.Kanayan, M.M.Silikyan...başda olmaqla) törədilən soyqırım qırğınlarının qurbanları 20 min nəfərdən artıq olub (ümumilikdə, Göyçə bölgəsində 60 min nəfər dincTürk-Müsəlman dini-irqi mənsubiyyətinə görə amansızlıqla qətlə yetirilib), Oğuz-Türkmən mədəniyyətinə aid qiymətli tarixi-maddi abidələr dağıdılmış, məhv edilmiş, həddən-ziyadə külli miqdarda

20 mindən artıq evi hay quldurları tərəfindən qarət olunmuşdur (Yeni Bəyazid qəzasında 84, Göyçə qəzasında 22 kənd oda qalanmışdır).

Qədim Göyçə mahalının əski taixi-mədəniyyət irsinə və etnomilliyet ocaqlarına qarşı soyqırım faciələrini Əlahiddə "erməni" diviziyası təmsilində yaşadılardan biri olan, nahiyyənin kəndlərində amansız qətliaamlara başçılıq etmiş M.Silikyan (1882-1937, Hərbi nazirin müavini, 28 may 1919-cu ildə general-leytnant çinində) 1920-ci ildə Yeni-Bəyazid qəzasının (Göyçə gölünün cənub, cənub-qərb və cənub-şərq ərazilərini əhatə etməklə) general-qubernatoru olmuş, Qars-Gümrü cəbhələrində qırğınları daha da genişləndirmişdir.

Bu dövrün faciələri haqqında 1936-cı ildə Moskva şəhərində nəşr edilən "İnqilabçı Şərq" jurnalında (2-3-cü nömrələrdə) hay tədqiqatçısı A.A.Lalayanın çap etdiyi "1918-1920-ci illərin qırğınları" məqaləsində yer verdiyi daşnak zabiti Vahramın xatirələri aydın təsəvvür yaradır: - Basarkeçər nahiyyəsi mərkəzində və kəndlərində Türk əhalisinə qırdığımız zaman güllələrə heyfimiz gəlirdi, onları su quyularına yığıb üstlərinə daş tökürdük...

Həmin qırğınların təsviri 1938-ci ildə "Tarixi qeydlər" jurnalının 1938-ci il 2-ci sayında, eyni müəllifin "Daş-

Qismət Yunusovlu
Bakı Dövlət Universiteti-
nin müəllimi

R.S. Dinsiz hay kilsəsi Qoşabulaq kəndini - "Şatçrek", Sarı Yaqub kəndini - "Caxat-sadzor", Ağkilsə kəndini - "Azat", Şorca kəndini - "Şatçrek", Qayabaşı kəndini - "Geğamabak"...adlandırmışdır.

R.S.S. Bütünlüklə Qərbi Azərbaycanda, o cümlədən, Göyçə gölü hövzəsində, Basarkeçər nahiyyəsinə 1918-192-cü illərdə hay kilsəsi və onun quldur hay-daşnak silahlı dəstələri tərəfindən köçənli Türk-Müsəlman qövminə qarşı törədilən soyqırım faciələri ilə bağlı hərbi-siyasi əməliyyatlarının arxiv-sənədli təsviri Paris şəhərində 1927-ci ildə general-mayor Q.Q.Qorqanyanın (1880-1954) "Dünya müharibəsinin Qafqaz cəbhəsində ermənilərin iştirakı. 1914-1918-ci illərdə." fransız dilində nəşr edilən əsərində verilmişdir. Bu topla 2011-ci ildə Moskva şəhərində rus dilində (tərcüməçilər - Y.Pi-rumyan, E.Dolbakyay, A.M.Şahnəzərov) çap edilmişdir. Yəzının hazırlanmasında, həm də, Qərbi Azərbaycanın Basarkeçər nahiyyəsinin Qayabaşı kənd sakinləri Həsən İsrail oğlunun (1945) və Şahsuvar İsmayıl oğlu Nağıyevin (1953) məlumatlarından istifadə olunmuşdur.